

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՑՈՒՆԵՐ

Ո.

Հայ գիւղական տղան ին կազմաւորուի:

Տեղեկութեանցը եւ անձնական ծանօթութեան հետեւելով՝ Հայ գիւղական տները գլխաւորաբար երեք կարգի կ'ազգեմ բաժնել:

1. Գուսէթով տուն՝ որուն ճակատը բոլորովին բաց է եւ զոր որսն կ'անուանեն: Օգն լաւ եղած ժամանակ մարդիկ ու կենդանիք այստեղ կը կենան:

2. Առանց գուսէթի տուն, եւ

3. տուն մը՝ որ հաւանականագոյն օտարաց աղէկներէ բաժնէր նախ եւ յետագայ զարգացող մէջ գործածական ըլլալով՝ քաղաքներէն տակաւ տակաւ գիւղերու մէջ տարածուած է, եւ այժմ՝ կամաց կամաց միւս տեսակներէ խափանելով ընդհանուր գործածական ըլլալ կը թուի: Այս տանը պատահան ունի եւ գուսէթի կամ որսէի տեղ՝ պատշաճամբ, որուն վրան ծածկուած է եւ արտահան մատուցած ծառայութիւնը կը մատուցանէ՝ սո օտարներու թեմեր միայն որ անասունք այգտեղ այլ եւս բաժնի չունին:

Առաջին երկու տեսակաց յատուկ է ըլլոր երդիքն անուշ, որ եւ ծխակի պաշտոնը կը կատարէ, վասն զի ծուրը գուր ելելէն ասիկա զտուրիչ ծակ չունի: Կրակ վառելու տեղն է քակարարին միջավայրը, պատեմի առաջընտ աղբի են եւ անձներն ծակ չունին:

Կրակ այլեւայլ եղանակաւ կը վառեն. կամ տան միջավայրը բաց տեղ մը — ինչպէս տեղեկ ասիկա զուգընդը՝ այս կերպը ծխանքը գտնելու պատճառ եղած է: — Եւ կամ գետնի խորունկ ծակի մը մէջ՝ ուր օգն գետնի տակ բացուած շնդ ծածկմը՝ ակուկայի՝ գալով կրակ կ'արծածէ. ակուկայի բերանը պատնի տակ կամ դրան զոյնի կ'ըլլայ: Երբ վառելիքը ծակին մէջ անուշի կը գառնայ, ակուկայի բերանը կը ծածկեն եւ աս ունին անբաց վառելով՝ ամեն կողմ ջերմութիւնը կը արտածէ: Կամ կրակը Կառնի անուանուող գործիքով մը կը ծածկեն, որուն ընդ հուպ ի մերձուտ կը ծածկուան:

Գծ գիտցած իս համեմատ ամենէն աւելի օտարագործ նահանգացո՝ Արցախու ու Միւսեանց՝ մէջ արահաւոր տունը սովորական է, եւ հասանալիս գոյնի իւր ձեւովն շատ աւելի հին է քան երկրորդ կարգի տունը: Այս տան անհրաժեշտ մասունքներն են:

1. Մընի՝ = գուսիթ կամ ճղաղոյն աման: Ինչպէս տուն, զոր շայք Էյլէն ալ կոչեն: Որչափ կը յիշեմ այս վերջին անունն ի Մեղրի՝ Երասխայ ամիսնց իրաւ ըսեցի:

2. Հայերն որսն բառը՝ պարսիկ Կիւրայն շատ նման է հին: Երբ թէ իրարմ հետ անձնութիւն ունին, լեմ կըսոր որսն ըսել: Էյլէն ասպնով՝ պարսիկներէն փոխառաւ բառ մըն է:

2. Մընի մէջ ցածգով կամ բարձրագիւր շինութեանք անջատուած փոքիկ մաս մը՝ որ քմարդիկ արահի մէջ կեցող կենդանիներէ բաժնելու կը ծառայէ: Բնակիչք այստեղ իրենց կերակուր ու հաց կը պատրաստեն: Ամեն տուն այս բաժինը չունի:

3. Բուռն փունը՝ զոր բազմաթիւ գաւաթք տակ կը կոչեն փոփանակ մատնեղաղական փուն բառին, եւ միայն Արցախու եւ այլ՝ Եւրպայ արեւելեան հարաւային կողման գիւղերն զարգած՝ բառ առ բառ փոխառն՝ կը յորընջեն: Ցոյն կամ զարգածի մէջն է ամենայն ինչ. բնակարան, օճախ, մուտան, հնոց, անձնանեակ, ճաշարան եւ նստելու խոցը: 2 քաւոր ընտանեաց զով օտարական հրերն ալ հոն կը տեղաւորուի. անեւոր ընտանիք մասնաւոր հրերանց կ'ունենան: Այս մասն է անանային տունը:

4. Փոքիկ խոց մը՝ որ տան յետասկողման պատին կից է: Այս խոցն այնպէս շինուած է, որ սովորաբար ոչ դրսէն եւ ոչ ներսէն կը տեսնուի, բայց եթէ փոքիկի գառնէ՝ որ պատեմին նման սպիտակ բաւառ կ'ըլլայ: Այս խոցն է բուն մատուր, զոր սակայն ամէն տուն չ'ունենար: Անունն է՝ Էրեթ միւր կամ ներքին խոց:

5. Անու՝ որ կամ զարգածի կից կ'ըլլայ եւ կամ՝ գլխաւորաբար տեղայ սղութեան պատճառով՝ անկէ բաժնուան: Երբ հայրը կը վաճաճան է իւր ամուսնացեալ որդիքն հայրենի ստացուածքը բանելով իրարմէ կը բաժնուին, առ հասարակ երեք որդիքն բուն տունն իրեն կը պահէ, իսկ կրտսերը նախկին հասարակաց տնոյր ընտանեակի կը փոխ այսինքն՝ անասնոց համար նոր ախոռ մը կը կառուցուն, վասն զի ախոռն տնէն թիւ մը հետու ալ կրնայ ըլլալ, մինչդեռ գեղացին շատ գոտարաւ կրնայ հայրենի օճախն հետեւողով թիւ մը հետու նոր ընտանեակին մը հաստատելու որոշում տալ: Այս պատճառաւ, տունը բաժնելու տանն ոչ որդին անգամ կազ ու կուր կը ծագի: Մեր գիւղացոց ըմբռնման համաձայն՝ տան երջանկութիւնն օճախն հետ անկկողոյն կապուած է. աւելի սիրով կը բնակի ախոռին մէջ՝ նոյնը ընտանեակի փոխելով, որով՝ եթէ օճախը չի կրնար ունենալ, գոնեայ անոր շատ մօտ կը գտնուի:

6. Մագաթ՝ (համբարանոց) որ ինչ ինչ գիւղերու մէջ տան զոյն կ'ըլլայ. ապա թէ ոչ՝ գիւղին շրջակայքը: Ասոր պատճառը վերջէն պիտի տեսնուի:

7. Վերն արդէն յիշեալ հիւրանոց (մատնեղաղական լեզուաւ օնէնով՝ զոր սակայն Ժողովրդական բերանն սովորական եղած՝ պարսիկներէն փոխառեալ միւր բառն խափանած է): Ամբողջ գիւղին մէջէն քահի մ'ընտանեակ եւ եթէ կ'ունենան այս անեւակ, այսպէս 10—15 անէն թերեւզ հազիւ մին՝ տան կից կամ անկէ բաժնանալ:

Այս եօթն մասունքը գիւղական մեծ ու կատարեալ տուն մը կը կոչուեն. բայց գիւղացին տուն մը կրնայ միայն երկու մասնէ՝ պահէ ու զարգած բազմանալ. որգետմը ալ այսպիսի բնէր կը գտնուին:

Գիւղացիին իւր կոյնքուն, ոչխարներուն եւն արտ գտնելու համար ստիպուած է անոնց հետ շրջա կողմն շրջիլ. առոր համար ամէն գիւղ ունի իւր ամուսւան տեղին — ուր (որ ըստ ինքեան լեւ բուլ է, ըստ որում զով, մաշուց սփռել լեռները կը գտնուի) եւ ձմեռուան տեղին — արւմտ։ Գիւղացիին սարդ կամ վրան կը կանգնէ եւ կամ արահէ ձեւով մայրուն շէնք մը կ'ընենայ, որ ձմեռը չի գործածուիր. արանն ալ ախտ մը՝ ուր մարգիկ ու անասունք նոյն յարկին ներքեւ ի միասին կը բնակին. այս ախտն ամառը դատարկ կը մնայ։ Այստեղ երկրորդ մարազ մ'ալ կը շինուի՝ ինչպէս գիւղն։ Այս երկուցն գիւղական տան մ'էական նախամասունքն են։

* * *

Անցնելով այժմ տան մէն մի կազմը մասնոյ՝ Ձեւ Ծի մէջ Հալլարի գիւղին տան մը յատուկագործ կը գտնենք, որ Եւսէյի հարուստիղով մարտիկ նահանգին մէջ կ'իշխէ։ Չափակցութիւնք մտքէ բլլալով՝ ճգնութեան երաշխասոր չենք կընար բլլալ։

Փողոցէն նստի եւ ցաւալ Ա սրահ կը մտնենք։ Փողոցի կողմին օղակաձեւ գծերը մերձաւորապէս կը նշանակեն այն տեղերը, ուր փայտէ սիւնք (տես 2 եւ 1) կանգնուած են. պատի քովի փոքրիկ և գծերն այն տեղերն են՝ ուր ամառը բնակիչ կամ գետնին եւ կամ փայտեայ, շատ նախախանկ մանցակալաց ժող կը քանան եւ ժամանակ կ'անցընեն։ Արահի մէջ կը հանգչին կենդանիք, իսկ փայտեայ իշխեալ տեսնել կը կապուին։ Բ այն մասն է՝ որ սրահէն ցած պատով մը բաժնուած եւ եւ հաց պատրաստելու կը ծառայէ. հացը կ'եփուի գետնի մէջ բացուած բոլորակաձեւ խոր Ե ծակին մէջ՝ որ խելից կ'ըլտուի։

Ցան ձակատի գլխաւոր պատին երկու a եւ β մուտքերէն a տուն՝ B զարդամբ կը տանի, իսկ β D ախոռը։ Ցան Թ դռնէն մտնելով անվիթուպէս տան ներսը չենք տեսներ, վասն զի սպիտակ բուռեայ փայտէ կամ հիւստեւոյցի պատն որ քրէթի մալքու բարձրութեամբ է, տեսնելը կ'արգելու։ Այս պատը՝ զոր առ հասարակ գրեթէ ամէն տուն ունի, հասանախանգոյնն այն վաճառատն շինուած է որ կամ ողջատեղէն տան ներքալողմէն նայելի արգելու, եւ կամ գուռն անընդհանր քանալով եւ փակելով քալացեալ օդոյ հոսանքէն՝ ծեփի քով նստողները պատապարէ։ Այս պատը քաղցի նստեալ քաղցի (թերեւս ի պարտիկ լեզուի) կը կըուի։

Փոքրիկ բաժնի մէն է Ծ որուն վարի մասը հաւանց է, իսկ վերինը՝ այլեւայլ իրեր պահելու տեղ. Ծ մեծաքանակ ալեր շտմարանն է, Շտմարանս շինուած է կաւէ շատ նեղ պատով, շաղանկան ձեւ ունի եւ այնչափ բարձր է՝ որչափ է իւր շարունակութիւնը կազմող սախտակէ միջնարմը։

(Ըրան օտար բառ է, փոքրէս օտ (բառերը, կատար՝ զլուի լեռանց, արաւմար) ընկ՝ հայերէն բառ է, եւ ըստ Հիւլլարի (Armenische Studien, № 247) աստեւ կրիւս ciras (գլուխ, մարմ) գրքը՝ sarab, Խորդուս. SAR, յունարէն xapa, xόστος, լատինարէն cerebrum բառերուն հետ կապ ունի։

Արան բաց է եւ երբ կը ձեցուի՝ ստիպանքներով կը ծածկուի։ Կողմնական ձեռքի շափ մեծ բացուածքէ պիտիւր կ'առնուի, զոր գարեհալ կը ընուն տախտակներն ի բաց առնելն ետքը։

Դեռ մտնելով տան կենդանոց ծեփի բարդականէն ծ տեղը կը տեսնենք։ Օծեփի արամագիծը բաւական մեծ է, այնպէս որ բոլորեալը 20—30 հոգի կրնայ բազմիլ. գետնի համամասութեամբ քիչ մը խորունկ է. եղջերէր հողով ձեռքի հաստութեամբ ծեփուած են, որպէս զի միջինը, կայծին եւն շուրջը նստողներն անհանգիստ չընէ։ Օծեփին մեծութեան համեմատ վրան տանիքը մեծ ծակ մը բացուած կ'ըլլայ, որ թէ ծխանի եւ թէ պատուհանի տեղ մը կը ծառայէ։ Ծառը եղջերանման հիւստեւոյ կազմածով մը պատուած է, որուն վերի մասը նեղ՝ վարց լայն գործուած է. ամբողջը շաղախով ծեփուած է։ Հիւստեւոյցի այս կառուածն իբր երկու մեք բարձր բլլալով՝ հեռուէն գիւտու կրնայ տեսնուիլ, եւ քանակութեանէն գիւղին՝ ընտանեաց թիւը գիւտու թմայտել, վրան զի ուր որ ընտանիք մը կը բնակի, այս եղջերանման կազմածն անպատճառ կը գտնուի՝ զոնեայ նախկին տանց մէջ, զոր հերթից, երկից, հերթ կ'անուանեն. նորագոյն տներն պատուհան ունին՝ ըստ պսո՞ ինչպէս ինքնին կ'իմացուի, երբեք չունին։ Օծեփի նշանակութիւնն, կրակ վառելու ու պահելու կերպն այնպէս հետաքրքրական են, որ չեմ կրնար յետոյ՝ տան ամէն մասունքներն աչքէ անցընելէն վերը՝ այս նիւթիս չգառնալ։

Երկրորդ փոքրիկ Ծ ծակը սովորաբար զտարանն իսկի գարձերէ կամ ճիլարի տեղն է, որոյ ամէն տուն կ'ունենայ, ըստ որում ամէն ընտանեաց մէջ կանայք իրենց եւ ընտանեաց անդամը համար բոլեղենները, մասքանգլեններն ու բամբակեղենները կը գործեն։ Իրենց գործածը թէեւ գործատանց գործածանքնուն պէս նորք չէ, սակայն նշանաւոր է գիւնագլութեամբն ու հաստապատեմբ։ Այս տեղն անոր համար ճիլարը (== Webgrube) կ'ըլտուի, վրան զի գետնի խորունկցուած է, եւ կրնը գործած ժամանակ գետնին նստելով՝ ոտքերը վար կ'երկնցընէ՝ անոնցմով ալ գործել փայտաբլու համար։

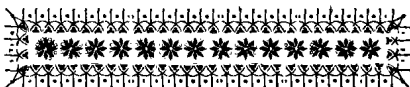
Այս տեղոյս վրան՝ երգիկն երկրորդ ծակ մ'էս բացուած է, որ իբր պատուհան եւեթ կը ծառայէ եւ փոքր է՝ նստ որպէս զի յարկը պարտաւ մը մէջ չիլայ, եւ երկրորդ՝ այնպաւով կրնն անձ. բնէ չնկոյն։ Աւաւնայն պէս կողովանման ցուած շուրհի։ Նմեղն երթալէն յառաջ երկու ծակերն ալ կը օգտն, առաջինը՝ ծառի լայն կեղեւով մը արովհետեւ լայն տախտակ կարել չեն գիտեր. սղոցով լայն տախտակ կարելու արուեստը նորագոյն տեսններս տակաւ տակաւ կը տարածուի, իսկ նախկին ժամանակներն լայն գերանները սեպերով կը ձեղքէին եւ այս սեպ յառաջ եկած կարտներն՝ գործիքներով սղորկելով տախտակ շինէին, կամ նախագաւ կը համարէին փոխանակ այս տախտակն աշխատանքէն՝ քարան՝ երբ ծառերն գիւտու կը կեղեւեն, վայրի կեռասունեայ եւ կեղեւը գիւտու ելլող ուրիշ ծառաց կեղեւը հանել եւ իբր տախտակ գործածել։ Այս կեղեւներն ինչէ՞ փանտանեն։

ասանք շատ շուրի են ու թեթեւ: Երկրորդ ծակը կը փակեն կտոր մը ծանր փայտով:

Արեւելայեւ տան մի միտի աղաւ Մուղան եւ ամենէն մի թիւ անկիւնը կամ պէտքէն պաշտօնը կը պահպանին, — որովհետեւ փոքրիկ ու խաւարին Շխուր՝ ուր չ' գտնեն կը մոտոյն, չի բաւեր, — կամ մանկամարդ կանայք եւ աղջիկներ օտար հիւր Ենթակա եղած ժամանակ այդ տեղը կը կենան:

Բնակելու շատ բան չունիմ D տիպին վրայ: Ախտը նախնաբար տան մի մասը կը կազմէր, մինչեւ որ վերջապէս միջնորմով մը բաժնուեցաւ: Ախտն ուր որ ալ շինուած ըլլայ, ձեւը միշտ երկայն է: Կիսամէն գծերն անասնոց մասերն է. β մասըն է արահէն:

(Ը-ր-ն-ի-է-)

ՔԱՂԱՅԵՒԵՆ ՏԵՄԱՐԲԱՆ

Արեւմտ, 29 Մարտի, 1893:

Ամսոյս մէջ պատահած քաղաքական ամենէն նշանաւոր դէպքն է Գերմանիոյ Խորհրդակցոցին լուծուիլը: Երկար վեճերէ ետքն եւ միջնեւ վերջին վայրկեաններն ալ համաձայնութեան փորձեր ըլլալովն ալ հանդերձ գերմանական Խորհրդակցոցը մերժեց վարչութեան առաջարկած օրինագիծն, որ գիտութեան հսկայ ծախքեր կ'աւելցնէր: Ասոր վրայ Կայսրը լուծելով Խորհրդակցոցն, նորոշութիւններն որոշեց յաջորդ ամսոյն կէսերը: Ընտրութիւնը պիտի ցուցնեն թէ գերման ժողովուրդը կ'ուզէ իր բոլոր ոյժերը յապտել սպառազինման համար թէ ոչ: Կարելութիւնն ամէն ճիգ ի գործ կը դնէ իրեն կողմնակից մեծամասնութիւն վաստակելու:

Ամսոյս առաջին օրը մեծահանդէս շքեղութեամբ ըացուեցաւ Չիքակոյի ուշխարհամանդէմն որ “կոլումբեան”, կը կոչուի, վասն զի ի յիշատակ չորեքհարիւրամայ տարեդարձի Ամերիկայի Կոլումբոսէն գտնուելուն՝ ձեռնարկուեցաւ աշխարհահանդիսին: Գրեթէ ամէն տէրութիւնը պաշտօնապէս մասնակցած են աշխարհահանդիսին, որ շատ մեծագործ է

եւ կը գերազանցէ իր բոլոր նախորդեցները: Ժախքն է իր 200 միլիոն ֆրանք. իսկ կը յուսացուի որ միւտքն աւելի ըլլայ: Այս առթիւ միջազգային մեծաշուք նաւահանդէս մ'ալ եղաւ Յիւ-Լորդի նաւահանգիստն, ուր բոլոր ազգաց արքայիդները ներկայացուցիչ խումբով էին: Պատուոյ տեղին ունէր Սպանիա, իրեն նախկին գտիչ եւ աւեր Ամերիկայի:

Տրեգունի մէջ Աստորիոյ հրաւիրելով քիչ ժամանակ յառաջ գումարուած համաժողովն որ մարտայայտի դէմ առնելու միջոցներու վրայ կը խորհէր, որոշած էր երկրորդ ժողով մ'ալ գումարիկ ի Փարիզ: Կըսուի թէ քիչ ժամանակէն պիտի գումարուի այն ալ. ինչպէս նաեւ հրաւիրած Բեղգիոյ երկրորդ անգամ պիտի գումարուի ի Փրիւսէ դաւանաւորութեան ժողովն, ոսկոյ եւ արծաթի խնդիրը կարգադրելու համար:

Խաւովոյ մէջ պաշտօնաբանը հրաժարեցաւ, քայց երկար քանակցութենէ մ'ետքը հին պաշտօնաբանը միաց պաշտօնին մէջ քանի մ'անձնաց փոփոխութեամբ:

ԲՈՎԱՆԴԱԳՈՒԹԻՒՆ

ՌԵՍԻՏԵՆԿԱՆ

ՄՆՏՆԱԳՐԱՅԱՆ — Վարդապետութիւնը առաքելոց անվաւերական կանոնաց մասեանը. 161

ՌԺՇԱՅԱՆ — Միջին ձի նոր բժշկական գրութեանը. 168:

ԳՐԱՅԱՆ — Գաւիթ Անյաթ. 171: — Նորագոյն տղերք Մովսիս Թորոնացոյ. 179:

ԼԵՃՈՒՆԱՅԱՆ — Մեծական փոխառեալ բնուէր հին հայերէնի. 187:

ԱՅԳԱԳՐԱՅԱՆ — Հայ գիւղական տունը. (Պատկերաւ). 190:

ՔԱՂԱՅԵՒԱՆ ՏԵՄԱՐԲԱՆ ԻԿՆ 192:

ՀՐԱՏԱՐԱՅԻՉ ԵՒ ՊԱՏԱՐԱՅԱՆՈՒ ՆՈՐԱՅԻՐ

Հ. ԻՍԺԱՅԵԱՆ Գ. ՊԱՐՈՆՅ

ՎԻԵՆԱ. ՄԻԻԲՈՐԵԱՆ ԶՊԱՐԱՆ